

POLOŽAJ DOMAĆINSTAVA U DRUŠTVIMA JUŽNO-ISTOČNIH EVROPSKIH ZEMALJA - STRATEGIJA PREŽIVLJAVANJA⁸

POSITION OF HOUSEHOLDS IN TO THE COMMUNITY SOUTH-EAST EUROPEAN COUNTRIES – THE SURVIVAL STRATEGIES

Ismet Kumalic⁹

Univerzitet za poslovni inženjering i menadžment Banja Luka

Sažetak

Neuravnotežen ekonomski razvoj nekadašnjih republika, a danas samostalnih država, nastalih disoluciom exjugoslavije za posljedicu je imao socijalne tenzije koje su 1990tih dovele do dramatičnih promjena političkog i ekonomskog sistema. Uslijedio je tranzicijski period i ratni sukobi koji su razorili postojeću ekonomiju, a građane doveo u težak socio-ekonomski položaj. U nedovršenom tranzicijskom periodu dolazi do globalne ekonomske krize što usložnjava proces tranzicije i ekonomski razvoj. Visoke stope nezaposlenosti, niska socijalna i ekonomska zaštita, siva ekonomija, korupcija i visok nivo stanovništva koji živi ispod linije siromaštva su indikatori o nužnosti iznalaženja novih strategija za preživljavanje pojedinaca i domaćinstava. Provedena istraživanja su pokazala da se ekonomsko stanje domaćinstava u regionu pogoršalo, a percepcija pogoršanja stanja prelazi jednu petinu. Od posmatranih zemalja u najtežoj situaciji se nalaze domaćinstva u BiH i Srbiji. Na nivou vlada ne postoje razrađene strategije pomoći domaćinstvima u prevazilaženju posljedica ekonomske krize, te su domaćinstva prinuđena da sama iznalaze načine kako da ublaže pad životnog standarda kao posljedicu djelovanja ekonomske krize. Neformalna ekonomija se pojavljuje kao alternativa i strategija preživljavanja. Koristeći naučne metode deskriptivne statistike i komparativne analize, analizirani su podaci dobiveni sprovedenom anketom u Sloveniji, Hrvatskoj, Srbiji i BiH. Rezultati analize prezentirani su u ovom radu.

Ključne riječi: globalna ekonomska kriza, strategija domaćinstva, strategija reživljavanja.

---

⁸ Rad je bio prezentovan na Međunarodnoj konferenciji o društvenom i tehnološkom razvoju, STED 2015, održanoj 01. i 02.10.2015. godine, u Banjoj Luci, u organizaciji Univerziteta za poslovni inženjering i menadžment Banja Luka.

⁹ Despotina Stefana Lazarevića bb Telefon/fax: +387 51 378 300 Email: kuismet@bih.net.ba

Summary

Uneven economic development of the former republics (now independent states), created after dissolution of ex Yugoslavia had social tensions which in the 1990s led to dramatic changes in the political and economic system. Owing to a transition period, and wars that destroyed the existing economy and citizens put in a difficult socio-economic situation. In the unfinished transition period, comes the global economic crisis which complicates the process of transition and economic development. High rates of unemployment, low social and economic protection, the informal economy, corruption and high levels of population living below the poverty line are indicators of the need to find new strategies for the survival of individuals and households. Research results have shown that the economic situation of households in the region deteriorated, and the perception of deterioration exceeds one-fifth. From the observed countries worst hit are households in Bosnia and Serbia. At the government level there is no elaborated strategy to help households overcome the economic crisis and the household itself is forced to seek ways how to mitigate the decline in living standards as a result of the economic crisis. The informal economy is emerging as an alternative and survival strategy. Using scientific methods of descriptive statistics and comparative analyses, analyzes data from a poll conducted in Slovenia, Croatia, Serbia and Bosnia and Herzegovina. Results of the analysis are presented in this paper.

Keywords: global economic crisis, household strategy, strategy of survival.

1 Uvod

U ovom radu daje se kratak pregled ekonomskog razvoja zemalja koje su predmet istraživanja, a koje su nastale disolucijom ex-Jugoslavije. Cilj istraživanja je da se na osnovu makroekonomskih pokazatelja i provedenog istraživanja i anketiranja na terenu spozna ekonomsko stanje domaćinstava i pojedinaca, njihova percepcija i strategije preživljavanja koje provode, kao odgovor na posljedice globalne ekonomske krize. Analiziraju su društva u Sloveniji, Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini. Na osnovu analize rezultata sprovedenog istraživanja u navedenim zemaljama, izvodi se zaključci o strategijama preživljavanja (eng. Household strategy-HH) u Južnoistočnoj Evropi u vremenu krize.

Kada su u pitanju zemlje nastale disolucijom ex-Jugoslavije njihov razvoj se može posmatrati u tri perioda: predratni period; ratni i poratni period; i period ekonomskog restrukturiranja. Pažnja je fokusirana na treći period (2004-2014) u kom je nastupila i globalna ekonomska kriza (2007/2008). U periodu restrukturiranja privrede, pred sve zemlje postavio se dodatni izazov i suočavanje sa globalnom ekonomskom krizom. Zemlje Jugoistočne Evrope su ušle u političke i demokratske procese devedesetih godina sa velikim očekivanjima budućeg prosperitetnog ekonomskog razvoja. Ta očekivanja se nisu ispunila i sve zemlje su se suočile sa postkomunističkom krizom, a zemlje ex-Jugoslavije i sa ratnim sukobima koji su razorili postojeću ekonomiju sa dugoročnim političkim i socijalnim posljedicama. Kao posljedica ubrzane tranzicije, period promjena praćen je jačanjem korupcije, sive ekonomije, crnog tržišta, što će dodatno razoriti ekonomiju u regionu (Smith, 2006).

Jedinstveni ekonomski i socijalni prostor nekadašnjim republikama, a sada samostalnih državama, nije osigurao isti nivo razvoja tadašnjih republika. Prvi period se može okarakterisati: nešto bržim razvojem sjevero-zapadnog dijela i stalnim zaostajanjem južnog dijela tadašnje države. Neujednačen razvoj odrazio se na životni standard stanovništva što je za posljedicu imalo jačanje socijalnih tenzija koje su 90tih dovele do dramatičnih promjena ekonomskog i političkog sistema (Flere, 2013). Napori da se prevaziđu razlike u razvoju nisu uspjeli (Klašnjak, 2013). Uslijedila je druga faza obilježena ratnim događanjima koja je zaustavila ekonomski razvoj, a stanovništvo dovela u još veće siromaštvo. Kakav je bio ekonomski položaj i dostignuti nivo razvoja republika, može se vidjeti iz podataka datih u Tabeli 1.

TABELA 1: RAZLIKE U EKONOMSKOM RAZVOJU JUGOSLOVENSКИH REPUBLIKA, BDP PER CAPITA, PREMA CIJENAM IZ 1972 ZA PERIOD 1952-1987 I ZA PERIOD 2000-2009-2014 PREMA CIJENAMA IZ 2005.

Godina	SLO	HR	SRB	CG	BiH	MAK	KOS
1952	181	121	93	88	96	71	47
1987	201(+20)	128(+8)	89(-4)	75(-13)	68(-28)	67(-4)	27(-20)
2000	218(+17)	167(+39)	77(-12)	75(0)	55(-13)	80(+13)	-
2009	204(-14)	170(+3)	82(+5)	80(+5)	59(+4)	72(-8)	-
2014	242(+38)	165(-5)	96(-14)	82(+2)	67(+8)	70(-2)	-

Napomena: SLO – Slovenija, HR – Hrvatska, SRB – Srbija, CG – Crna Gora, BiH – Bosna i Hercegovina, MAK – Makedonija, KOS – Kosovo. Jugoslovenski prosjek = 100.

Izvor: Klanjšek (2013).

Navedeni podaci pokazuju da su postojale značajne razlike u razvijenosti sadašnjih zemalja (tadašnjih republika) 1952 godine. Slovenija je bila najrazvijenija (181 indeksni poen), a najnerazvijenije Kosovo sa 47 indeksna poena. Nivo razvijenosti Hrvatske u odnosu na Sloveniju bio je na nivou od 67%, Srbija 51%, BiH 53% , Makedonija 39% i Kosovo 26%. Proces relativnog zaostajanja se nastavio do disolucije zemlje što se vidi iz podataka za 1987 godinu. Slovenija i Hrvatska su imale iznad prosječni rast, a sve ostale republike ispod prosječni rast. Ista tendencija je nastavljena do 2000 godine, tim da je Makedonija zabilježila pozitivan relativni rast. Srbija i BiH su i dalje bilježile visok nivo relativnog zaostajanja. Globalna ekonomska kriza 2008/2009 je pogoršala ekonomsku i socijalnu sigurnost (Klanjšek: 2013, str. 125) koja je praćena padom životnog standarda. Slovenija bilježi najveći relativni pad (-14) indeksnih poena, slijedi Makedonija (-8) indeksna poena. Hrvatska, Srbija, Crna Gora i BiH bilježe relativni rast. U 2014 godini Slovenija bilježi oporavak (+38), BiH (+8) i Crna Gora (+2). Srbija (-14), Hrvatska (-5) i Makedonija bilježe relativni pad.

Uticaj globalne ekonomske krize na socio-ekonomski položaj zemalja može se posmatrati kroz socio-ekonomske agregate prije nastanka krize i danas. U analizu su uzeti BDP per/capita; stope nezaposlenosti, socijalna i zdravstvena izdvajana kao procenat BDP, linija siromaštva, procenat učešća sive ekonomije i index korupcije. U

Kumalić, I. (2015). Položaj domaćinstava u društvima južno-istočnih evropskih zemalja – strategija preživljavanja. *Anali poslovne ekonomije*, br. 13, str. 32–43

Tabelama 2. i 3. dat je pregled navedenih agregata. Podaci za Eu-27 dati su radi uporedbe dostignutog razvoja.

TABELA 2: PREGLED AGREGATA ZA 2008 I 2014. GODINU

	BDP per/capita izraženo u €		Stope nezaposlenosti %		Socijalna i zdravstvena davanja kao procenat BDP		Procenat stanovništva ispod linije siromaštva %	
	2008	2014	2008	2014	2008	2014	2008	2014
Slovenija	16.600	18.065	4,4	9,7	4,6	9,1	11,3	14,5
Hrvatska	11.166	10.162	9,6	18,3	3,6	4,1	20,5	29,9
Srbija	4.446	4.635	13,7	18,9	5,4	5,4	6,1	9,2
BiH	3.313	3.642	23,4	27,5	4,6	4,8	18,2	18,5
EU-27	23.900	23.300	7,2	10,8	6,8	7,4	24,4	24,8

Izvor: Eurostat (2015).

Slovenija je imala porast BDP od 9%, BiH 10% i Srbija 4,5%, dok je Hrvatska zabilježila pad od 9%. Slovenija je ostala najrazvijenija zemlja u regiji. Hrvatska je u 2014.god. dostigla nivo BDP p/c u odnosu na Sloveniju od 56%, Srbija 25% i BiH 20%. Posmatrano u odnosu na BDP p/c u EU-27 (zemlje punopravne članice EU) Slovenija je dostigla nivo BDP od 78%, Hrvatska 44%, Srbija 20% i BiH 16%. Sve zemlje su imale porast stope nezaposlenosti. Sve posmatrane zemlje su zabilježila rast stope za socijalna i zdravstvena davanja što je posljedica rasta nezaposlenosti, pada BDP i većeg pritiska stanovništva na socijalne fondove zbog pada životnog standarada. Pošto se radi o procentima izdvajanja, iste stope ne odražavaju iste iznose izdvajanja. Posmatrano za 2014. godinu, izdvajanja u Sloveniji iznosila su 1.644 EUR p/c, Hrvatska 549 EUR p/c, Srbija 250 EUR p/c i BiH 173 EUR p/c. Procenat stanovništva koje živi ispod linije siromaštva pokazuje obim socijalno ugroženih kategorija stanovništva koje se nalazi na donjoj ivici preživljavanja.

TABELA 3: PROCENAT UČEŠĆA SIVE EKONOMIJE

	Siva ekonomija % BDP		Index korumpiranosti države (CPI)		Doznake iz inostranstva p/c u EUR		% od BDP	
	2008	2014	2008	2014	2008	2014	2008	2014
Slovenija	24,0	23,5	67	58	149,0	316,0	0,8	1,8
Hrvatska	29,6	28,0	44	48	227,0	323,0	2,1	3,2
Srbija	30,1	35,0	34	41	292,0	516,0	6,6	11,1
BiH	30,1	30,0	32	39	559,0	631,0	19,3	17,3
EU-27	19,2	18,6	62	64	98,5	100,2	0,4	0,4

Napomena: Index korumpiranosti (0 = visoko korumpirana, 100 = najmanje korumpirana). Iznos doznaka iz inostranstva i procenat od BDP 2007/2014.

Izvor: Eurostat (2015).

Učešće sive ekonomije je najmanje u Sloveniji (ali iznad EU-27), slijedi Hrvatska, Srbija i BiH. Sve zemlje su bilježe tendenciju pada sive ekonomije, osim Srbija koja ima porast za 16%. Siva ekonomija negativno utiče na konkurentnost i povećava eroziju javnih prihoda, ali u isto vrijeme predstavlja izvor prihoda nezaposlenom stanovništvu. Što je učešće sive ekonomije veće to je društvo manje efikasno, a neformalni sector dobiva na značaju. Formalna ekonomija (industrija) predstavlja nosioca razvoja, dok se ostale aktivnosti mogu posmatrati kao ključne za socijalno preživljavanje i iziskuju intervencije (Gibson & Graham, 2006). Preduzetnička ekonomija nije uvijek pozitivna i postoji fina linija između firmi i korupcije (Smith, 2006). Ovaj fenomen, na prostorima Južnoistočne Evrope poznat je kao tajkunizacija. Slovenija je najmanje korumpirana zemlja sa tendenciom smanjenja korupcije. Ostale zemlje bilježe porast državne korupcije. Doznake iz inostranstva za stanovništvo regije predstavljaju značajan izvor prihoda. Najveće učešće doznaka u BDP ima BiH (17,3%) sa tendenciom pada u odnosu na period prije krize. Srbija, Slovenija i Hrvatska bilježe stope rasta doznaka u odnosu na BDP.

Nizak nivo BDP per capita, visoke stope nezaposlenosti, niska socijalna davanja, velik broj stanovništva koji živi ispod linije siromaštva, visok nivo neformalne (sive) ekonomije praćen korumpiranom državom ugrožava životni standard i u krajnjem vodi socijalnim nemirima. Srbija i BiH imaju najniži BDP p/c i kao takve su najnerazvijenije, sa najvećim procentom nezaposlenosti, učešćem sive ekonomije i korupcije. Učešće doznaka u BDP, odnosno potrošnji u BiH i Srbiji pokazuje ovisnost životnog standarda stanovništva ovih zemalja od doznaka koje upućuje njihova diaspora u zemlju. Iznalaženje kvalitetnih strategija za preživljavanje i smanjenje broja stanovništva koji žive ispod linije siromaštva predstavlja izazov i potrebu u zemljama Južnoistočne Evrope. Strategije nisu potrebne samo za osobe i kućanstva, nego i za zemalje. Jedna od šansi da se ublaži postojeće stanje leži i u reintegraciji regije i podsticanju benefita koji pomažu ljudima da bolje žive (Klašnjak, 2013).

2 Strategija preživljavanja (HH)

Pojam strategija domaćinstava (engl. household strategy – HH) se prvi put pojavila među siromašnim urabarnim stanovništvom Latinske Amerike i Afrike. Ljudi na društvenim marginama, sa malim/kućnim biznisom, porodičnim farmama, imigranti i socijalno ugrožene kategorije su upotrebljavali termin *strategija* da bi naznačili *preživljavanje* ili *sučeljavanje* (engl. coping) sa stanjem u kom su se nalazili (Wallac, 2002). Termin strategija preživljavanja (engl. survival strategy) se takođe koristi da opiše praksu samozapošljavanja među etničkim manjinama (Crow, 1989). HH strategija implicira na mogućnost izbora. Njihov izbor je različit, a izborom postaju jedan od učesnika u sistemu sa ciljem ostvarenja nužnog/željenog. Formalna ekonomija prelazi u neformalnu koja je fleksibilnija i prilagodljivija. Neformalna ekonomija i HH strategije su međusobno čvrsto povezane (Roberts, 1994). Da bi očuvali prihode domaćinstva, u vremenu kriza ili neželjenih događaja, članovi domaćinstva moraju raditi više i intenzivnije koristiti preostale izvore i imovinu, posebno do izražaja dolazi rad žena i djece. Više rada, a manje prihoda postaje dominantno (Rocha, 2006). Socijalna stvarnost je komplikovana i opterećena različitim modulima socijalne integracije: a) ekstremnim odstupanjima u segmentu

Kumalić, I. (2015). Položaj domaćinstava u društvima južno-istočnih evropskih zemalja – strategija preživljavanja. *Anali poslovne ekonomije*, br. 13, str. 32–43

rada, uključujući samozapošljavanje i neformalnu zaposlenost, b) samosnabdjevanje, c) višenamjenske poslove i d) dugoročne međugeneracijske strategije porodičnih potreba u kojima izvori i mogućnosti mogu i ne moraju biti korišteni (Whittington et al., 2003). Strategije stvaraju mogućnost sučeljavanja sa novim i nepromjenjenim situacijama (Bourdieu, 1992). Haotičan i visok ekonomski rast sjevera, stvorio je sirotinjske kvartove, migrante sa juga, lokalne i urbane radnike, niske plate, kulturološke i sociološke probleme (Whittington, 2003). HH strategije se mogu posmatrati kao koncept, kao metod ili kao predmet analize. Kao koncept HH strategije su relevantne za analizu kompleksnog industrijskog društva u tranzicijskim društvima kako bi se bolje razumjelo ekonomsko ponašanje. To je koristan alat za komparativnu analizu različitih društava i grupa (Wallac, 2002). *Strategija* se često upotrebljava u značenju da se opiše *proces* sučeljavanja i prevazilaženja stresa i neželjenih situacija (Hutcisan, 2012).

Postoje različite definicije HH strategija koje se u krajnjem mogu svrstati u dvije grupe: jake i slabe. Jake definicije polaze od koncepta da ljudi/domaćinstva moraju planirati svoje aktivnosti. Aktivnosti koje nisu planirane nisu strategija. Koncept podrazumjeva da se postave ciljeve koje je moguće postići (Forsberg, 2009). Ovaj koncept ne može da izdrži kritike realnosti planiranja (mnoge se ne ostvare), kao ni neograničen broj stvarnih situacija. Postavlja se pitanje: da li je moguće planirati neželjene situacije i njihov intenzitet, kulturološke i socijalne razlike? Postavlja se i pitanje osposobljenost za planiranje, pogotovo kada se radi o osobama na društvenim marginama. Ključno pitanje koje se nameće je cilj HH strategija, preživljavanje ili stvaranje bogatstva (viših prihoda). Nasuprot teoriji *jake* definicije, pristup *slabe* definicije ostavlja više slobode i mogućnosti organiziranja različitih izvora stvaranja prihoda: formalni, neformalni, evidentni kućni poslovi i drugi izvori, bili oni planirani ili ne (Wallac, 2002). U različitim ekonomskim i političkim sistemima prisutna je različita praksa i svođenje prakse u okvire stroge definicije ne može dati odgovore na sveobuhvatnu kreativnost. Ekonomska stvarnost predstavlja praksu širokog opsega mehanizama koje koriste individualne i socijalne jedinice koje kreiraju vlastito izdržavanje i izdržavanje domaćinstava. Praksa se kreće od formalne, ulične, poljoprivredne, male farme, porodični biznis do poklona i recipročnih davanja i usluga (Smith, 2006). Neformalna ekonomija je usko povezana sa sivim tržištem, ali to ne znači da su aktivnosti neformalne ekonomije kriminalnog karaktera (trgovina drogom i slično). Radi se o praksi koja popunjava praznine formalne/dominatne ekonomije. U svakom slučaju treba se razdvojiti praksa koja ima za cilj strategiju preživljavanja od prakse koja ima za cilj izbjegavanje plaćanje društvenih obaveza u cilju sticanja profita. Smith klasificira HH praksu u slijedeće osnovne grupe: a) formalni i neformalni rad, b) doznake iz inostranstva, c) netržišna ekonomija/kućni poslovi, vlastita prizvodnja hrane, međusobno pomaganje unutar socijalnih jedinica i grupa, d) alternativna ekonomija (*sivo* i *crno* tržište) i e) korištenje različitih prihoda, socijalna i druga pomoć (Smith, 2006). Od HH strategije treba razlikovati individualnu strategiju i strategiju porodice. Osoba kao individua može da živi sama ili sa porodicom, ali potpuno samostalna i neovisna u svom ekonomskom ponašanju i praksi. Isto tako pojedinci koji žive u istoj porodici mogu se ponašati neovisno jedni od drugih i kreirati vlastite strategije. Kućni poslovi, kada se vrednuju kao izvor dodatnog rada, postaju dio strategije. Kuća postaje radno mjesto, a tradicionalni odnosi

Kumalić, I. (2015). Položaj domaćinstava u društvima južno-istočnih evropskih zemalja – strategija preživljavanja. *Anali poslovne ekonomije, br. 13*, str. 32–43

unutar porodice dobivaju novu formu. Žena poprima novu ulogu i najčešće postaje okosnica HH strategije (Wallac, 2002).

U postkomunističkim zemljama nakon relativno stabilnog komunističkog društva, razorenog 1980-ih, stanovništvo je bačeno u vrtlog dramatičnih promjena. Njihov životni standard je pao, uštedevina nagrižena, mnogi su ostali bez posla ili su se našli na dugim listama čekanja bez plata i socijalne pomoći. Mnogi od njih nisu uspjeli dobiti novi posao. Briga za porodicu prinudila ih je da izlaz traže u vlastitim resursima u cilju preživljavanja. U takvom postkomunističkom društvu iznikle su nove (HH) strategije koje se mogu klasificirati u tri osnovne grupe:

- tržišno orijentirane strategije (koriste staru i novu ekonomsku praksu; na površinu isplivala srednja klasa),
- tradicionalno-defanzivna strategija (kombinacija tradicionalne i neformalne ekonomske prakse; na površinu isplivala statična radnička klasa) i
- *proleterska strategija* (samo formalna državna ekonomija).

Za prve dvije strategije može se reći da predstavljaju racionalno ponašanje (Wallac, 2002). Zemlje Jugoistočne Evrope je zahvatio isti vrtlog sa istim i sličnim posljedicama. Globalna ekonomska kriza je usložnila socijalno stanje i stanovništvo u postkomunističkim državama dovela u još teže stanje.

3 Metodologija

U cilju da se stekne uvid u načine na koje se građani Jugoistočne Evrope bore da prežive i napreduju u uslovima ekonomske krize provedeno je opsežno istraživanje domaćinstava. Da bi se došlo do podataka i informacija provedena je anketa na uzorku od 3.906 domaćinstava u zemljama: Slovenija (904), Hrvatska (1000), Srbija (1000) i BiH (1002). Anketa je sprovedenu u okviru SCOPE programa. Istraživanje je provedeno krajem 2014. godine. U anketi su koncipirana pitanja na način da daju odgovor na pitanja percepcije ekonomskog stanja domaćinstava prije nastupa krize i trenutnog stanja, izvora prihoda, osnovnih i dodatnih aktivnosti koje provode domaćinstva, investiranja, deinvestiranja, zaposlenosti članova domaćinstava. Pod domaćinstvom, u kontekstu ovog rada, se podrazumjeva socijalna jedinica sa jedinstvenim/zajedničkim prihodima i aktivnostima. Za analizu dobivenih rezultata korištena je deskriptivna statistička metoda i komparativna analiza i sinteza. U radu se analiziraju rezultati provedenog istraživanja koji se odnose HH strategije, ostali podaci nisu analizirani.

4 Rezultati istraživanja

Za ocjenu ekonomskog stanja domaćinstva, sada u odnosu na pet godina ranije, korištena je skala u rasponu od 1 (potpuno nezadovoljavajuće) do 10 (potpuno zadovoljavajuće). Dobivene srednje vrijednosti (mean) su date u Tabeli 4.

TABELA 4: PERCEPCIJA HH STANJA SADA U ODNOSU NA 5 GODINA RANIJE.

Zemlja	Percepcija HH stanja 5 godina ranije		Percepcija HH stanja danas	
	Rrednja vrijednost	Standardna devijacija	Srednja vrijednost	Standardna devijacija
BiH	5,18	2,29	4,03	2,22
Hrvatska	6,11	2,09	4,50	2,40
Srbija	5,38	2,19	4,06	2,28
Slovenija	6,59	2,20	4,59	2,99
Total	5,80	2,21	4,28	3,00

Nezadovoljstvo (percepcija) sa ekonomskim stanjem u domaćinstvima povećalo se u BiH za 22,2%; Srbiji za 24,8%, Hrvatskoj za 27,3%, i Sloveniji za 29,2%. Kod Slovenije i Hrvatske su zabilježene nešto veće stope pogoršanja nego u BiH i Srbiji i pored činjenice da su ove zemlje razvijenije i da imaju veći životni standard. Razlog leži u nižem standardu u BiH i Srbiji što za posljedicu ima manju osjetljivost na promjene i manju unutarnju dinamiku. Pogoršanje ekonomskog stanja domaćinstva za više od jedne petine nastupilo je kao posljedica globalne krize i neadekvatan odgovor (snalaženje) domaćinstava u prevazilaženju iste, odnosno iznalaženju dodatnih izvora prihoda kako bi se održao standard i umanjio negativan uticaj krize.

U Tabeli 5 dat je pregled osnovnih izvora prihoda domaćinstava. Ispitanici su zamoljeni da označe po važnosti najznačajnije prihode (kao primarne), zatim druge i treće izvore prihoda po važnosti za njihovo domaćinstvo (HH), što pokazuje Tabela 6.

TABELA 5: PRIMARNI IZVORI PRIHODA DOMAĆINSTAVA (U %)

Opis	Zemlja				Ukupno
	BiH	Hrvatska	Srbija	Slovenija	
Redovno radno vrijeme- puno radno vrijeme	46	53	43	53	49
Penzije	34	35	37	36	35
Ostali prihodi iz ostalih izvora	20	12	20	11	16
Ukupno	100	100	100	100	100

Stalni posao (puno radno vrijeme) predstavljaju najznačajnije/primarne prihode. Slovenija i Hrvatska imaju relativno učešće 53%, slijedi BiH sa 46% i Srbija 43%. Drugi po važnosti izvor prihoda predstavljaju penzije. Najveće relativno učešće penzija ima Srbija, najniže BiH. Ukupno ova dva izvora iznose 84%. Ostali izvori prihoda su ispod jedne petine. Od ostalih prihoda najveće učešće ima poljoprivrede sa učešćem od 3%. Socijalna pomoć i benefiti ukupno učestvuju sa 4%, što je relativno nizak nivo za zemlje gdje petina stanovništva živi ispod linije siromaštva.

TABELA 6: SEKUNDARNI IZVORI PRIHODA (U %)

Opis	Zemlja				Ukupno
	BiH	Hrvatska	Srbija	Slovenija	
Puno radno vrijeme	15	9	15	4	11
Dopunski i povremeni poslovi	22	13	13	20	16
Prihodi od poljoprivrede	20	5	10	6	9
Sezonski poslovi	12	19	17		13
Penzije	24	22	20	27	23
Doznake iz inostranstva		9	11		6
Socijalna pomoć i drugi benefiti (nezaposleni, stipendije)	2	17	10	27	15
Ostalo	5	6	4	16	7
Ukupno	100	100	100	100	100
Postotak od sveukupnog (%)	4	6	10	8	7

Kada se posmatraju drugi po važnosti izvori prihoda onda penzije predstavljaju najvažniji izvor prihoda. U BiH pored penzija, najznačajniji su dodatni i povremeni poslovi i prihodi od poljoprivrede. U Hrvatskoj iza penzija, po važnosti dolaze sezonski poslovi, socijalna pomoć (svi oblici). U Srbiji pored penzija, slijede prihodi od sezonskih poslova, zaposlenja puno radno vrijeme i poljoprivrede. Visoko učešće socijalne pomoći i benefita u Sloveniji, posljedica je njene veće razvijenosti i veće socijalne sigurnosti u odnosu na ostale zemlje. Posmatrano u ukupnom odnosu u BiH su najmanje zastupljeni dodatni izvori prihoda (4%), dok Srbija ima najveću zastupljenost (10%). Posmatrano u odnosu na ukupne prihode sekundarni izvori čine svega 7%.

Treće po važnosti izvore prihoda predstavljaju povremeni poslovi (16%), sezonski poslovi 13% i zaposlenost na nepotpuno radno vrijeme (11%), socijalna pomoć i ostali benefiti 21%. Treće po važnosti izvore prihoda, označilo je svega 1% od ukupnog broja anketiranih domaćinstava, što predstavlja zanemarljivu veličinu. Mali broj anketiranih domaćinstava (0.3%) je primalo finansijsku pomoć iz inostranstva. Doznake su se uglavnom koristila za potrošnju (80%).

Od ukupnog broja domaćinstava, 15% se izjasnilo da se bavi povremeno dodatnim aktivnostima (poslovima), od čega u BiH 12%; Hrvatskoj 13%; Srbiji 18% i Sloveniji 15%. U BiH koja ima najniži BDP per capita i najveću stopu siromaštva dodatnim poslom se bavi najmanji broj domaćinstava. Poljoprivreda predstavlja najvažnije dodatne aktivnosti u BiH i Sloveniji, dok se u Srbiji i Hrvatskoj nalazi na trećem mjestu. U Srbiji u najvažnije dodatne aktivnosti spada građevinarstvo i zanatski građevinski radovi. U Sloveniji se na prvom mjestu nalaze aktivnosti skupljanja i recikliranje otpada. U Srbiji su na drugom mjestu kućni poslovi, a u BiH građevinski radovi. Od ukupnog broja domaćinstava 26% domaćinstava ne obavlja ni jednu dodatnu aktivnosti. Najveći broj neaktivnih domaćinstava ima BiH (31%) slijede Slovenija (30%), Hrvatska (26%). Najaktivnija domaćinstva su u Srbiji (81%). Najznačajnije aktivnosti koje se obavljaju u samom domaćinstvu su priprema zimnice (18%), proizvodnja hrane (16%), priprema proizvoda od voća (14%). Ako se ove tri aktivnosti uzmu kao cjelina onda se istim u

Kumalić, I. (2015). Položaj domaćinstava u društvima južno-istočnih evropskih zemalja – strategija preživljavanja. *Anali poslovne ekonomije, br. 13*, str. 32–43

Sloveniji bavi više od pola domaćinstava (51%), Srbiji 50%, Hrvatskoj 47% i najmanje u BiH 46%.

Od ukupne potrebe za hranom 17% domaćinstva proizvode hranu u okviru domaćinstva, 5% se snabdjeva sa sela i 77% kupuje. Od posmatranih zemalja Srbija proizvodi najveći procenat hrane za vlastite potrebe (18%). Najviše se kupuje u BiH (79 %). Hrvatska se nalazi na prvom mjestu po snabdjevanju hranom od rodbine i prijatelja sa sela (7%). Kada se posmatra ukupan položaj domaćinstava po pitanju snabdjevanje hranom BiH se nalazi u najlošijoj poziciji, najviše kupuje i najmanje proizvodi. Slovenija ima najveći standard i najmanje je upućena na kupovinu hrane.

Analizirajući ponašanje domaćinstava posljednjih pet godina po pitanju stvaranja ili odricanja od određenih dobara i aktivnosti (deinvestiranje) ili povećanja imovine (investiranje). U odnosu na ostale zemlje Slovenija je imala najizraženije pozitivno kretanje i više od polovine (54%) domaćinstava je imalo neki od oblika investiranje. U BiH se svega 27% domaćinstava, od ukupnog broja, izjasnilo da su imala dodatna ulaganja ili neki oblik štednje. U svim zemljama na prvom mjestu bila su investiranja u kupovinu auta, slijedi smanjenje duga i povećanje štednje. Najviše stope investiranja u posao iskazala su domaćinstva u BiH i Srbiji, a najnižu stopu zabilježila je Slovenija. Najniža stopa primoranosti na prodaju imovine iskazana je kod Slovenije 44%, što je ispod prosjeka grupe. Slijede BiH sa 49% i Hrvatska sa 53%. Najveća stopa iskazana je kod Srbije 62% što je iznad prosjeka grupe. U svim zemljama, osim u Sloveniji, domaćinstva su se opredijelila na dodatno zaduživanje (pozajmice). U Sloveniji najveći broj domaćinstava (68%) je bio primoran da troši uštedevinu. Najmanji broj domaćinstava od ukupnog broja, bio je primoran da proda nekretnine (stan, kuća) i zemljište. Primoranost na prodaju bila je u prosjeku viša (52%) u odnosu na investicije (48%). Razlika između ove dvije grupe iznosila je 4%. Od ukupnog broja domaćinstava do smanjenja potrošnje došlo je kod 34%, dok 61% domaćinstava nije iskazalo smanjenje potrošnje. Najmanje smanjenje potrošnje iskazala su domaćinstva u Slovenija (70%), slijede BiH i Srbija (60%) i Hrvatska (57%). Najveće smanjenje potrošnje iskazano je u Srbiji (39%), slijede Hrvatska (36% i BiH (32%).

5 Diskusija

Zemlje exJugoslavije od početka do danas prati stalno zaostajanje juga o odnosu na sjeverozapadni dio. Pokušaj da se razlike prevaziđu nije uspio i nakon pada komunističkog sistema dolazi do dramatičnih promjena koje su završile disolucijom zemlje i uspostavljanjem novih samostalnih država. Očekivanja od demokratskih promjena nisu ostvarena, životni standard je pao, porasla je nezaposlenost, sivo tržište i korupcija. Imovina uništena, a petina stanovništva se našla ispod linije siromaštva. Globalna ekonomska kriza je postojeće stanje samo pogoršala. Briga za porodicu prinudila je stanovništvo da izlaz traže u vlastitim resursima u cilju preživljavanja.

Na osnovu izvora prihoda koje ostvaruju domaćinstva i pojedinci i njihovih dodatnih aktivnosti koje obavljaju, HH strategije se mogu grupisati u slijedeće osnovne grupe:

Kumalić, I. (2015). Položaj domaćinstava u društvima južno-istočnih evropskih zemalja – strategija preživljavanja. *Anali poslovne ekonomije, br. 13*, str. 32–43

- Stalni posao odnosno zaposlenje sa punim radnim vremenom (49% orijentirano);
- Penzije (35% orijentirano);
- Samozapošljavanje i porodični biznis (orijentirano 9%)
- Socijalna pomoć (orijentirano 4%);
- Poljoprivredna proizvodnja (orijentirano 3%).

Rezultati su pokazali da dominiraju strategije orijentirane na redovan posao i penzije, odnosno prevladava tradicionalno-defanzivna strategija (84%), na tržišno orijentirane strategije otpada 9%, a 4% otpada na strategiju sučeljavanja sa nezaposlenošću i preživljavanje uz socijalnu pomoć. Na prodaju imovine opredjelilo se 52% domaćinstava, a na smanjenje potrošnje 34%, odnosno primjenu defanzivne strategije. Za strategiju proizvodnje hrane za potrebe domaćinstva opredjeljeno je 17% od ukupnog broja, a 5% se snabdjeva od rodbine i prijatelja. Ostala domaćinstva (77%) kupuju hranu.

Uzimajući ukupan broj domaćinstava (7%) koja ostvaruju dodatne izvore prihoda, može se zaključiti da su društva Jugoistočne Evrope nedovoljno aktivna i da ne čine dovoljno napora kako bi ublažili negativni uticaji krize na ekonomski položaj domaćinstava. Nedovoljna poduzetnička kreativost nije razvila tržišno orijentirane strategije koje bi poboljšale ekonomsko stanje i zaustavile dalji pad životnog standarda.

6 Popis literature

- Bourdieu, P. & Loïc J. D. W. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: Polity Press.
- Eurostat (2015). *National Statistics* [Data file]. Available from Eurostat Web site, <http://www.statista.com>
- Flere, S. (2013). The Development of Research Sociology in Post-Yugoslav Countries (1991-2011). In *20 years later: Problems and prospects of countries of former Yugoslavia Countries (1991-2011)* (pp. 48–85). Maribor: Center for the Study of Post-Yugoslav Societies, Faculty of Arts, University of Maribor.
- Forsberg, L. (2009). Managing Time and Childcare in Dual-Earner Families: Unforeseen Consequences of Household Strategies. *Acta Sociologica, 52(2)*, 162–175.
- Gibson-Graham, J. K. (2006). *The end of capitalism (as we knew it): a feminist critique of political economy*. Minneapolis: Minnesota Press.
- Graham, C. (1989). The Use of the Concept of 'Strategy' in Recent Sociological Literature. *Sociology 23(1)*, 1–20.
- Hutchinson, A. J. (2012). Surviving, Coping or Thriving? Understanding Coping and Its Impact on Social Well-Being in Mozambique. *British Journal of Social Work, 1*–20.
- Klanjšek, R. (2013). 20 Years Later: (Socio)Economic Development after the Breakup of Yugoslavia. In *20 years later: Problems and prospects of countries of former Yugoslavia Countries (1991-2011)* (pp. 95–125). Maribor: Center for the Study of Post-Yugoslav Societies, Faculty of Arts, University of Maribor.
- González De La Rocha, M. (2006). Vanishing Assets: Cumulative Disadvantage among the Urban Poor. *Annals of the American Academy of Political and Social Science, 68*, 67–94.
- Roberts, B. (1994). *Informal Economy and Family Strategies*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Smith, A. (2006). Beyond household economies: articulations and space of economic practice in postsocialism. *Progress in Human Geography 30(2)*, 190–213.
- Wallace, C. (2002). Household Strategies: Their Conceptual Relevance and Analytical Scope in Social Research. London. *Sociology, 36(2)*, 275–298.
- Whittington, R., Jarzabkowski, P., Mayer, M., Mounoud, E., Nahapiet, J. & Rouleau, L. (2003). Taking Strategy Seriously Responsibility and Reform for an Important Social Practice. *Jurnal of Management Inquiry 12(4)*, 396–409.